

OSMANLI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ÇANAKKALE PANAYIRLARI

Doç. Dr. Ali SÖNMEZ*

Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN*

ÖZ

Ticaret ve alışveriş tarihinin en uzun ömürlü ve renkli türlerinden birini temsil eden panayırlar, Türkiye’de de uzun yıllar boyunca ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vurmuştur. Türkiye’de birçok yörede halen “geleneksel emtia ve hayvancılık panayırı” adıyla bilinen bu organizasyonların bir kısmı oldukça köklü bir tarihe sahiptir. Osmanlı dönemine uzanan panayırları ve günümüzde panayır varlığının zenginliği ile dikkat çeken çevrelerden birisi de Çanakkale yöresidir. Burada sunulan çalışmada, Osmanlı arşiv belgelerinden günümüze uzanan süreçte Çanakkale panayırları ele alınmaktadır. Yöredeki panayırlar hakkında çeşitli bilgiler içeren Osmanlı arşiv belgeleri, Çanakkale panayırlarının geçmişini tarihlendirmeye ve önemini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Çalışma ile tarihsel süreç içinde Çanakkale panayırlarının varlık durumları, kuruluş yeri ve tarihleri belirlenerek; zaman içinde meydana gelen değişimler ortaya konulmuştur.

Pazarlama, alışveriş ve eğlence kültüründe değişimler, teknolojik gelişmeler vb etkiler altında Türkiye’de geleneksel panayırların giderek ortadan kalktığı bir süreç yaşanmaktadır. Buna karşın günümüzde Çanakkale ili, 11 yerleşmede her yıl kurulan 14 panayır ile Türkiye’de en fazla panayır kurulan iller arasında Balıkesir’den sonra ikinci sıradadır. Çanakkale’nin geleneksel panayırları kurulduğu çevrelerde toplumsal, kültürel ve ekonomik katkılar sağlamayı sürdürmektedir. Çanakkale ve Balıkesir’in yer aldığı güney Marmara bölümünde geleneksel panayırların kapsamlı bir şekilde ele alınarak planlanması çalışmanın önerileri arasındadır. Böylece, geçmişten günümüze ulaşan bu miras değerlerin varlıkları destekleneceği gibi, toplumsal-kültürel ve ekonomik bakımlardan sunduğu fırsat ve yararlar da genişletilebilir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel panayır, ilçe panayırı, Osmanlı döneminde panayırlar, Çanakkale panayırları

TRADITIONAL FAIRS IN ÇANAKKALE SINCE THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

Representing one of the longest-lasting and most colorful types of the trade and shopping history, traditional fairs have left their mark on the economic, social, and cultural lives in Turkey as well for long years. Some of these organizations, still known with the name “traditional merchandise and animal husbandry fairs” at many localities in Turkey, have some quite well-established history. One of the environments drawing attention with their traditional fairs, which date back to the Ottoman period, as well as with the richness of their traditional fairs today is Çanakkale locality. The traditional fairs in Çanakkale in the process since the Ottoman archive documents are addressed in the study presented here. The Ottoman archive documents containing various pieces of information on the traditional fairs at the locality help date the past of the traditional fairs in Çanakkale and reveal their importance. The existence states of the traditional fairs in Çanakkale in the historical process as well as their places and dates of establishment were determined and the changes taking place over time were presented with the study.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale. asonmezz@gmail.com, ORCID NO: 0000-0001-7405-5280

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale. v.caliskan@comu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-7129-4892

A process in which the traditional fairs are gradually disappearing is being experienced in Turkey under such impacts as the changes in the marketing, shopping, and entertainment cultures as well as the technological developments. Nevertheless, with 14 traditional fairs set up in 11 settlements every year, Çanakkale province now ranks second after Balıkesir among the provinces in which the most traditional fairs are set up in Turkey. The traditional fairs of Çanakkale go on making social, cultural, and economic contributions in those environments where they are set up. The comprehensive addressing and planning of traditional fairs in the Southern Marmara Subregion, in which Çanakkale and Balıkesir are located, are among the proposals of the study. In this way, both the existence of these extant heritage assets will be supported and the opportunities and advantages they offer in sociocultural and economic terms can be extended.

Keywords: Traditional fair, county fair, traditional fairs in the Ottoman period, traditional fairs in Çanakkale

Giriş

Alışveriş için yılın belirli zamanında geniş çevrelerden alıcı ve satıcıları bir araya toplayan panayırlar; kuşkusuz, ticaret tarihinin en ilgi çekici alışveriş formlarından biridir. Ortaçağ'da Avrupa'da altın çağını yaşayan panayırların güçlü örnekleri, ilerleyen dönemde modern fuarların doğuşuna da zemin oluşturmuştur. Kimi yerlerde uluslararası tacirlerin bulunduğu bu kadim pazar örnekleri, Selçuklu ülkesinde ve sonraki dönemlerde Osmanlı topraklarında da dikkat çekici hale gelmişti. Esasen Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde panayırların varlığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte 16. yüzyılda panayırların Osmanlı ülkesinde ortaya çıktığı görülmektedir (Küpeli 1999: 490-497). Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk panayırlar daha çok –Türkiye'nin bugün toprakları bulunmayan- Rumeli ve Balkanlar'da dağılışı gösteriyordu.

18. yüzyıl ve öncesinde Anadolu'da hafta pazarlarının ve panayırların sayısı fazla değildir. Hatta, çoğu bölgede hiç yoktur. 19. yüzyılda devlet ticareti artırmak için bunların sayısını bir nebze olsun arttırmıştır (Özkaya 2010: 74). 18. Yüzyılda Anadolu'da faal olduğu anlaşılan panayırlar arasında senede bir defa kurulup üç gün devam eden Yapraklı (Çankırı) panayırı (AE. SMST. III, 2/64, 27 Mayıs 1767), Kadirkavağı/Kadirkovanı Panayırı-Eskişehir Bergos (Lüleburgaz) panayırı ve Balıkesir panayırı (Şen 1993: 84) yer almaktadır. 19. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun pek çok köşesinde panayırların yaygınlaşması dikkati çeker. Gönen, Zile, Silivri, Şarköy panayırlarının yanı sıra Çanakkale yöresindeki Biga, Çan ve Ayvacık panayırlarını da bu dönemin faal organizasyonları arasında sayabiliriz.

Çanakkale yöresinde panayırlar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Nitekim yörede tarihi oldukça eskiye uzanan panayır örneklerinin bazıları günümüze değin ulaşma başarısı göstermiştir. Bunun yanı sıra Çanakkale, günümüzde Türkiye'de panayır düzenlenen 21 il arasında, Balıkesir ilinden sonra en çok panayır örneğine sahip ikinci ildir. Çan ve Ayvacık panayırları günümüzde ziyaretçi ve esnaf sayısına göre Türkiye'nin en büyük panayırları arasında yer almaktadır. Türkiye'de Rum cemaati tarafından organize edilen dini panayır örnekleri de (Bozcaada ve Gökçeada Rum panayırları) sadece Çanakkale ilinde bulunmaktadır (Çalışkan 2008: 217-245; Çalışkan 2010).

Türkiye’de panayırlarla ilgili yapılan araştırmalar ya da panayırlarla ilgili çeşitli bilgiler içeren çalışmalar arasında cumhuriyet öncesi çeşitli dönemler literatürde önemli bir yere sahiptir. Bunlar arasında Selçuklu döneminde Anadolu panayırlarını (Sümer 1985: 16; Şatoğlu 2002: 463; Özcan 2006: 205-224; Şahin 2014: 11-14) Osmanlı döneminde ise Balkan ve Rumeli panayırlarını değerlendiren çalışmalar söz konusudur (Kayaoğlu 1981: 359-373; Küpeli 1999: 490-497; Erdoğan 1994: 49-129; Faroqhi 2006; Palairat 2000; Kozlubel Doğru 2011; Ülgen 2012: 359-381; Ünal 2016). Osmanlı arşiv belgelerinin her geçen gün artmasının yanı sıra, son yıllarda çeşitli araştırmacıların konuya olan katkısıyla Osmanlı dönemi panayırları hakkında kapsamlı bir birikime ulaşılmış görünmektedir. Cumhuriyet döneminden itibaren panayırları ele alan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, özellikle son yıllarda bu alana dair çalışmalarda belirgin bir artış gözlenmektedir (Atamgüç 1935: 29-31; Tongur 1940: 26-29; Çalışkan 2008: 217-245; Çalışkan- Sarış- Gültay- Öztürk 2015; Çalışkan 2016; Çalışkan- Öztürk- Sarış- Gültay 2016: 273-285).

1. Araştırma Alanı

Çanakkale ili, Anadolu yarımadasının kuzeybatısında yer alır. 9.933 km² alan kaplayan il topraklarının büyük bir bölümü Marmara Bölgesi’nin güney Marmara bölümünde, Edremit Körfezi kıyısındaki küçük bir bölümü de Ege Bölgesi’nin sınırları içinde bulunmaktadır. Bununla birlikte Çanakkale, hem Asya (Anadolu) hem de Avrupa (Trakya) kıtalarında toprakları bulunan bir ildir. Çanakkale boğazıyla birbirinden ayrılan Biga ve Gelibolu yarımadaı üzerinde bulunan Çanakkale, Trakya’da Enez ve Keşan (Edirne), Malkara ve Şarköy (Tekirdağ) ilçeleriyle Anadolu’da ise Erdek, Gönen ve Edremit (Balıkesir) ilçeleriyle çevrilidir. Ege denizinde ise Gökçeada ile Bozcaada ilçeleri Yunanistan karasuları ile komşudur.

Ege Denizi’nde Türkiye’ye ait en büyük adalar olan Bozcaada ve Gökçeada Çanakkale iline bağlıdır. Çanakkale’nin merkez ilçe dışında ikisi adalar olmak üzere 11 ilçesi vardır. En geniş yüzölçümüne sahip olan ilçe Yenice (1.417 km²) iken, en küçük yüzölçümüne sahip ilçe Bozcaada’dır (43 km²). Çanakkale’nin köy sayısı oldukça yüksektir. İl sınırları içinde 565 köy bulunur. Belediye teşkilatı toplam 23’tür. 23 belediyenin 12’si il merkezi ve ilçe belediyesi; 11’i de belde belediyesidir. Yerel yönetimler hukukunda önemli değişiklikler yapan 6360 sayılı Yasa sonucunda bazı belde belediyeleri köy ya da mahalle statüsüne gerilemiştir. Belediye teşkilatlarını kaybeden bu beldelerin bir kısmında panayırlar günümüzde muhtarlık organizasyonu olarak sürdürülmektedir (Yenice ilçesinde Pazarköy ve Akçakoyun panayırları).

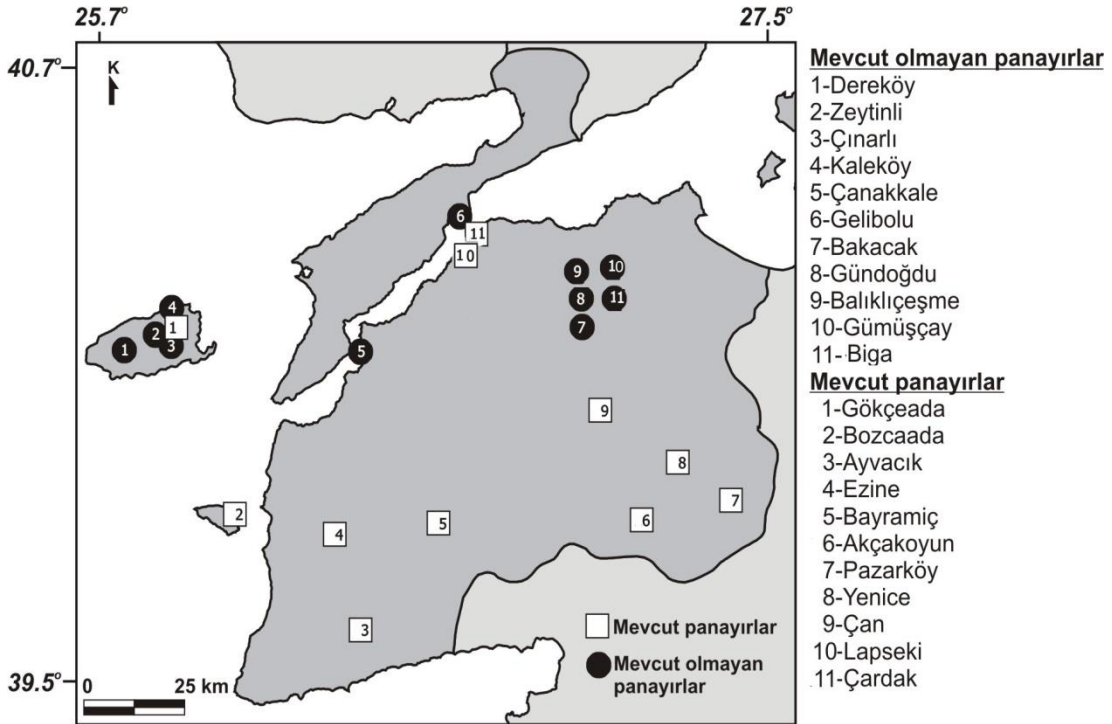
Tablo 1. Çanakkale İlçelerinin Yüzölçümleri ve Nüfusları

İlçe	Yüzölçümü (km ²)	Nüfusu (2017)	İl Merkezine Uzaklığı (km)	Belde belediyeleri
Merkez	928	175.032	--	Kepez
Ayvacak	893	32.106	73	Küçükkuşu
Bayramiç	1.284	29.305	77	--

Biga	1.354	90.788	94	Gümüşçay, Karabiga
Bozcaada	43	2.730	2.5 mil	--
Çan	906	48.331	76	Terzialan
Eceabat	465	8.902	2.4 mil	--
Ezine	654	31.962	52	Geyikli
Gelibolu	820	44.079	3.2 mil	Evreşe, Kavaklı
Gökçeada	287	8.769	32 mil	--
Lapseki	882	26.370	33	Çardak, Umurbey
Yenice	1.417	32.013	99	Kalkım
TOPLAM	9.933	530.417	--	11 belde belediyesi

Kaynak: TUIK, ADNKS 2017 yılı verileri

Şekil 1. Çanakkale ilinin konumu, ilçe ve beldeleri

2. Amaç ve Yöntem:

Bugünkü Çanakkale ili Osmanlı döneminde idari birim olarak Biga Sancağına bağlıydı. Bugünkü şehir de sancağın merkezi durumundaki "Kale-i Sultaniye" kasabasıydı. Kuşkusuz geçmişteki Biga Sancağının sınırları günümüzde Çanakkale

ilinin sınırları ile örtüşmez. Burada sunulan çalışmanın kapsamı Çanakkale ili sınırları içinde bulunan yerleşmelerdeki panayırlara ait Osmanlı arşiv belgelerinin tespitini ve değerlendirilmesi ile sınırlanmıştır.

Burada ele alınan çalışma ile Osmanlı döneminden günümüze değin Çanakkale yöresinde faal olan ya da günümüze ulaşamayan panayır örneklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın Osmanlı dönemine ait verileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanmaktadır. Böylece arşiv belgeleri ve diğer referanslar birleştirildiğinde Çanakkale panayırlarının tarihsel süreçteki varlığı, dağılışı özellikleri, dikkat çekici başlıca özelliklerini değerlendirebilmek mümkün olabilmektedir.

3. Panayır Nedir?

Şemseddin Sami Kamûs-ı Türkî’de panayırları “Senede bir veya iki üç defa bir mahall-i mahsusda kurulup, bir kaç gün devam eden *büyük pazar* olarak tanımlar ve örnek olarak da Uzuncaova, Silivri ve Balıkesir panayırlarını örnek olarak gösterir (Sami 1995: 347). Panayırlar, belirli seriler halinde birbirini izleyen kuruluş formuyla fuar, sergi ve pazarlardan ayrılır. Bunun yanı sıra açık havada gerçekleşmesi nedeniyle kendine özgü eğlence biçimleri üreten panayırlar, daha çok küçük yerleşmelerde sosyal, kültürel ve kimi zaman dini fonksiyonlarıyla ayrı bir form özelliği gösterir.

Bu açıklamadan sonra günümüzde halen varlığını sürdüren geleneksel panayırları şu şekilde tanımlayabiliriz: “Daha çok ilçe merkezlerinde -ve az sayıda örneği ise köylerde- bulunan; belirli bir mevsimde, alışlagelmiş belirli tarihlerde, ilçe ve köylerin panayır alanı olarak bilinen arazilerinde, bir gün ya da birkaç gün için ya da birkaç haftalık periyotlar şeklinde, eşya (emtia) ve/veya hayvan pazarları formlarında, geçici olarak kurulan; çeşitli ihtiyaçların bir arada karşılanabildiği, daha çok kırsal yerleşmelerde yaşayan, sık ve düzenli alışveriş olanağı bulunmayan nüfusun gündelik ihtiyaçlarının yanı sıra mevsimlik ya da yıllık ev ihtiyaçlarını, çeşitli tarımsal araç gereç ihtiyacını karşıladığı; ziyaretçilerin alışverişin yanı sıra eğlence, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından da yararlandığı geleneksel alışveriş organizasyonlarıdır” (Çalışkan-Sarış-Gültay-Öztürk 2015; Çalışkan-Özey- Bay 2017: 119-134). Bazı panayır organizasyonlarında çiftlik, çeki ve kümes hayvanlarının satışları, çeşitli eğlence etkinlikleri (lunapark, konserler, gösteriler vb), geleneksel etkinlikler (yağlı pehlivan güreşleri vb) de yer almaktadır (Kahraman 1997). Bu bakımdan panayırlar, basit gündelik yaşamın egemen olduğu kırsal çevrelerde yıllık ve kapsamlı alışverişin eğlenceli ve alternatifsiz bir ritüeli durumundadır.

4. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Panayırları

Mevcut arşiv belgelerine ve bu alanda daha önceki araştırmacıların referanslarına dayanarak, 19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başlarına değin olan dönemde, Çanakkale’de 8 panayırın varlığı saptanabilmektedir. Osmanlı belgelerinde anılan yöre panayırlarının ikisi, yörede ikamet eden Ortodoks Rum Cemaatinin dini panayır örnekleridir.

Çanakkale’de en eskiye tarihlenen panayır 1835 yılında kurulan Çan panayıridir (Erdoğan 1999: 120). Çan panayırının 21 Mayıs tarihinde kurulduğu ve 1836 senesinde de devam ettiği Karesi Sancağı Mütesellimi Şerif Ağa’nın yazısından anlaşılmaktadır. Yazıya göre öteden beri birbirlerini takiben açılan Çan (21 Mayıs), Gönen (1 Haziran)

ve Balıkesir (11 Haziran) panayırları, tüccarların o panayırdan diğer panayıra mallarının nakline imkân vermişse de, Balıkesir Panayırı'nın Ağustos ayına alınması emtialarını memleketlerine götürüp tekrar getirmek mecburiyetinde kalan tüccarların masraflarını arttırdığından, bu üç panayırın eski açıldığı tarihlerde kurulması talep edilmiş ve bu kararın Şam, Halep, Diyarbakir, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli ve Siroz taraflarına gönderilmesi konusunda müsaade verilmesi istenmiştir (C. İKTS 25/1222: 7 Mart 1836). Bu durum, Çanakkale yöresi panayırlarının tarih boyunca oldukça geniş bir çevreyi etkileyen ticari öneme sahip olduklarını ortaya koymaktadır

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı panayırları arasında açılış ve kapanış tarihlerine dikkat edildiği görülmektedir. Devlet mümkün olduğunca panayırların açılış ve kapanış tarihlerini bir sıraya koymak suretiyle panayırlar arasında bir rekabetin oluşmasını önlemeye çalışmıştır. Söz konusu husus Biga panayırı için de geçerlidir. Zira elimizdeki veriler ışığında en eskisi 1849 yılına tarihlenmekte olan Biga panayırı, Mayıs ayı ortalarında Çan panayırından sonra kurulmaktadır (M.VL 76/75: Lef 4, 18 Haziran 1849). Arşiv belgeleri incelediğinde bu sıralamanın değişmeden devam ettiği görülmektedir (A.MKT.UM 485/19: Lef 2, 13 Haziran 1861; A.MKT.MHM 261/30: 21 Nisan 1863; A.MKT.MHM 336/83: 4 Haziran 1865; A.MKT.MHM 359/45: Lef 4, 2 Haziran 1866; DH.MKT 981/52: 28 Haziran 1905; BEO 2839/212856: 30 Mayıs 1906). 1904 senesinden itibaren 13 Mayıs tarihi itibarıyla tekrar kurulmaya başlanan Ayvacık panayırını da bu sıralamaya dâhil edersek, Ayvacık, Çan ve Biga Panayırlarının ardı ardına kurulduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Biga Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 7 Mayıs 1903 tarihli yazıda, "Ayvacık kazasının alt tarafında ve kasabaya dört bin metre mesafede Gemedere nehri civarında 25 sene evveline gelinceye kadar gerçekleştirilmekte iken daha sonra terk edilen panayırın, kaza halkına olan yararından dolayı tekrar kurulması" talep edilmiştir (DH.MKT 709/50: Lef 1, 17 Mayıs 1903). Yazıdan anlaşıldığına göre Ayvacık panayırı 1878 yılında faal durumdadır. Yapılan başvuru sonrasında, bu konu Şurâ-yı Devletle ele alınmış (İ.DH 1412/13: Lef 1, 09 Temmuz 1903) ve Ayvacık panayırının 4 gün devam etmek üzere, her sene 13 Mayıs tarihinde kurulmasına karar verilmiştir (İ.DH 1412/13: Lef 1, 27 Temmuz 1903). Panayırın 1904 yılından itibaren tekrar kurulmaya başlandığı Biga Sancağı Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (DH.MKT 969/10: 12 Haziran 1905).

Çanakkale yöresinde ayrıca dini fonksiyonlara sahip panayırlar da dikkati çekmektedir. Örneğin 1906 senesinde Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, "Ağustosun 29. Günü Maydos (Eceabat) kasabasında Hristiyanların Aya Yani panayırını gerçekleştirdiği ve Kala-i Sultâniye'den gelen ahalinin saat 4.30'a kadar emniyetli bir şekilde ayin icra ettikleri" bilgisi verilmiştir (DH.MKT 1122/10: 3 Ekim 1906). Osmanlı döneminde Erenköy (İntepe)'deki Rum panayırının da günümüzde Bozcaada'da düzenlenen Rum panayırı gibi Temmuz ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kala-i Sultaniye'den Dâhiliye Nezâretine gönderilen şifreli telgrafta, "Erenköy Nahiyesi merkezinde öteden beri Rûz-ı Hızır'da Aya Yorgi namına 3 gün devam etmek üzere yapılan panayıra bu senede Bozcaada ve Imroz (Gökçeada) adalarından 50-60 kişinin geleceği haber alınmış olduğundan, bu gibi adalardan deniz yoluyla geleceklerin kabul edilip edilmemesine dair bilgi verilmesi" istenmiştir (DH.ŞFR 425/80: 4 Temmuz 1912).

Arşiv belgelerinde çok sayıda örneği bulunduğu üzere, panayırların güvenliğinin sağlanması işine büyük önem verildiği; bunun için zaptiye birlikleri (Sönmez 2006: 199-219) tahsisi edildiği ve panayırlara geliş gidişlerde bunların tüccar kafilelerine eşlik ettiği anlaşılmaktadır. Panayıra katılan tüccar veya esnafın can ve mal güvenliği devletin teminatı altında olduğundan, bölge yöneticileri sürekli uyarılarak önlemlerin alınması talep edilmiştir. Örneğin, 1849 senesinde Çan ve Biga panayırlarına gidip gelen tüccar ve adı geçen panayırdaki mal ve eşyaların muhafazası ile panayırın emniyetli bir şekilde yapılması görevi Biga Sancağı Muhtesibi İbrahim Ağa ile Kavvasbaşı Hüseyin Ağa'ya tevdi edilmiş; Çan Kaza Müdürü de bahsedilen hususlara dikkat etmesi konusunda uyarılmıştır (MVL 76/75: Lef 1, 6 Haziran 1849). Bu çerçevede Bahr-i Sefid Boğazı Muhafazasına memur asker ile zaptiye askerleri de söz konusu panayırlarda görevlendirilmiştir (A.MKT.MHM 187/76: 18 Haziran 1849). Güvenlik işini yürütecek zaptiye askerlerinin miktarı ise mahallinden gelen talep yazılarına göre belirlenmekte ve panayır süresince hizmet edeceklerin maaşları ve geçici görev emri doğrudan merkezin onayıyla yürürlüğe girmektedir. Örneğin, 1863 senesinde Çan ve Biga panayırları için mahallinden yapılan talep doğrultusunda (A.MKT.MHM 261/30: 21 Nisan 1863) 140 kuruş maaş ile iki çavuş ve 100 kuruş maaş ile 18 zaptiyenin panayır süresince görevlendirilmeleri uygun bulunmuştur (MVL 647/82: 14 Mayıs 1863). Benzer görevlendirmeler 1865 (MVL 706/122: 4 Haziran 1865; A.MKT.MHM 336/83: 4 Haziran 1865) ve 1866 (A.MKT.MHM 359/45: Lef 6, 15 Haziran 1866) yılında da devam etmiştir. Güvenlik işinde zaafa uğranılacağına düşünülmesi durumunda ise, 1866 yılındaki Biga panayırında olduğu gibi, ahaliden gönüllü olanların kullanıldığı da görülmektedir (A.MKT.MHM 359/45: Lef 6, 15 Haziran 1866).

Yerel yöneticilerin görevi sadece panayır süresince de sınırlı değildir. Panayırın bitiminden sonra tüccarların diğer panayır veya geldikleri bölge sınırına kadar emniyetli bir şekilde götürülmeleri de bölge yöneticilerinin sorumluluğu altındaydı. Çan ve Biga'da 1861 yılında kurulan panayır sonrasında tüccarların Gönen panayırını için Karasi Sancağı hududuna kadar muhafaza memurları eşliğinde götürüldüğü, tüccarların Biga Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya ilettikleri teşekkür yazısından anlaşılmaktadır. Evrakın altında 29 imza bulunmaktadır. Bunların 9'unun Türk, 7'sinin Ermeni, 7'sinin Musevi, 6'sının Rum olduğu görülmektedir (A.MKT.UM 485/19: Lef 2, 13 Haziran 1861). Ayrıca Buldanlı İbrahim, Buldanlı Süleyman ve Buldanlı Musa gibi isimler buradaki panayıra kumaş tüccarlarının geldiğini göstermektedir. Benzer bir durum 1866 senesinde de yaşanmış, Biga panayırını bitiminde tüccarlardan 5 Müslüman ve 18 Gayrimüslimden (Ermeni, Rum, Musevi ve Bulgar) oluşan bir grubu Sarıköy'de (Gönen) başlayacak panayır için Karesi Sancağı hududuna (A.MKT.MHM 359/45: Lef 3, 5 Haziran 1866) Tekfurdağı'ndan gelen 6 tüccar (2'si Türk, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 1'i de Musevi) ise memleketleri olan Tekfurdağı'na gönderilmek üzere panayır muhafaza memuru eşliğinde Karabiga iskelesine götürülmüştür.

Anadolu veya Rumeli'de belirli zamanlarda her yıl kurulması adet olan panayırlar savaş, ihtilal gibi olağanüstü sebepler dolayısıyla faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Kimi zaman da tüccarın iştirak etmemesinden dolayı panayırlar tatil edilmiştir. Panayır mahallindeki güvenliğin yeterince sağlanamadığı durumlarda iptal edilen panayırlar, asayişin yeniden normale dönmesinden sonra eskisi gibi kurulmaya devam etmiştir (Şen 1996: 77). Örneğin Ayvacık panayırının 1878 tarihinden sonra 25 yıl

kurulmadığı ve bu nedenle de bölge halkının ekonomisine zarar verdiği, Biga Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (DH.MKT 709/50: Lef 1, 17 Mayıs 1903).

Panayırlara ara verilmesinde görülen bir diğer önemli husus da bulaşıcı hastalıkların görülmesidir. Özellikle hayvan hastalıklarının yayılması konusuna büyük önem veren merkezi yönetim, 1906 yılında özellikle Anadolu ile İstanbul çevresini etkileyen ve 180 bin baş hayvanın telef olmasına sebep olan (Ak 2016: 221) veba-i bakari (sığır vebası) hastalığına karşı önlem olarak panayırların birçoğunu iptal etmiş; bazılarında da uyarılarda bulunulması kararı almıştır. Örneğin 30 Mayıs 1906 yılında Sadâret Biga Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta, ülke genelinde veba-i bakari'den dolayı bu sene panayırların kurdurulmaması yönünde karar aldıklarını, ancak Biga'da bu hastalığın izine rastlanmadığı bilgisi üzerine mesuliyetin Biga'ya ait olmak üzere Çan ve Biga panayırlarının kurdurulmasına; Ayvacık panayırının da devamına izin verildiğini belirtmiştir. Telgrafın devamında ise "hasta olan yerlerden hayvan ithaline veya bölgeden ihracına meydan verilmemesine ve hayvanların da muayene edilerek şüphe görülen hayvan hakkında gerekli işlemlerin yapılmasına dikkat edilmesi" istenmiştir (BEO 2839/212856: 30 Mayıs 1906). Ancak söz konusu telgrafta hayvan ihracının yasaklanması, ekonomik etkileri nedeniyle bölge yöneticilerinin itirazına sebep olmuştur. Biga Meclisinden 8 Haziran 1906 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, Biga ve Çan Panayırlarının açılmasına müsaade olunmasına teşekkür edilmekte ve kendilerinden istenildiği gibi hastalık olan yerlerden Çan ve Biga panayırına hayvan getirilmemesi için hudut boylarının güvenlik altına alındığının altı çizilmektedir. Ancak kaza muayene hayvan memurluğuna Orman Maden ve Ziraat Nezâretinden gönderilen 7 Haziran 1906 tarihli telgrafta Biga'dan hiçbir yere hayvan ihracına müsaade olunmaması kararının, ortada hastalığa dair bir sebep olmamasından dolayı hukuken sakıncalı olduğu, hazine ve ticareti de zora sokacağından tekrar gözden geçirilmesi istenmiştir (DH.MKT 1088/84: Lef 1, 8 Haziran 1906).

Osmanlı yöneticilerinin yerel baskılara rağmen bu uyarıları yaptığı ve aldıkları kararlarda haklı oldukları 1908 senesinde yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Biga Mutasarrıflığından 24 Nisan 1908 tarihinde Dâhiliye Nezâretine gönderilen yazıda, geçen sene Biga kazasında zuhur eden hayvan hastalığından dolayı Biga Çan ve Ayvacık panayırlarının kurulmasına izin verilmemiş ise de bu hastalığın tamamen ortadan kalktığı belirtilmekte ve adı geçen panayırların kurulma zamanı yaklaştığından bu sene panayırların açılıp açılmayacağına bildirilmesi talep edilmiştir (DH.MKT 1252/30: Lef 1, 24 Nisan 1908). Orman Maden ve Ziraat Nezâretinde konuya ilişkin Dâhiliye Nezâretine gönderdiği cevabi yazıda, "Biga sancağı dâhilindeki veba-i bakari'nin iki sene devam ederek büyük telefata sebep olmakla birlikte alınan önlemler sayesinde hastalığın büyük oranda kontrol altına alındığı" belirtmiştir. Ancak nezârete göre Biga ve Çan panayırlarının yeniden açılması sakıncalı görülmüştür. Zira, Karasi sancağının Balya ve Edremit kazalarında hastalığın halen devam ettiği ve buralardan panayırlara hayvan getirilmesinin önlenmesi mümkün olamayacağından, hastalığın tekrar zuhur etmesine meydan vermemek için panayırların kurdurulmaması hususunda Biga mutasarrıflığına emir verilmesi tavsiye edilmiş (DH.MKT 1252/30: Lef 2, 26 Mayıs

1908) ve alınan karar 1 Haziran 1908 tarihinde Biga Mutasarrıflığına bildirilmiştir (DH.MKT 1258/29: 1 Haziran 1908).

Osmanlı dönemi panayırlarının önemli hususlarından biri de alınan vergilerdir. Her panayırdaki farklı vergilerin varlığı ve bunların değişik makamlarca tarhi bu hususta ortak bir vergi politikası oluşturulmadığını göstermektedir (Küpeli 1999: 493). Bununla birlikte devlet bu vergiyi ya bizzat görevlisi vasıtasıyla almakta ya da herhangi bir vergi gibi iltizama vermektedir. Panayırlara göre değişiklik gösterebilen bu vergiler arasında serçin, yular ve damga rüsûmu, duhan rüsûmu, gümrük rüsûmu, kantar ve bac rüsûmu, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsûmu, at ve ester pazarı rüsûmu, tahmis rüsûmu, sergi rüsûmu, yalı panayırı rüsûmu gibi vergiler bulunmaktaydı. Bu vergilere ilave olarak panayır resmi, avâid ve ruhsâtiyye gibi düzenli vergilerin yanı sıra cizye gibi düzensiz vergiler de toplanmaktaydı. Panayırdaki tahsil edilen bu vergiler yer kirası ile tüccarın güvenliğine memur edilen görevlilerin masraflarına karşılık olarak alınmaktaydı (Erdoğan 2016: 138; Şen 1996: 86-87). Çanakkale yöresi panayırlarında da alınan bu vergilere ilginç bir örnek ise daha önce ismine rastlamadığımız *Çılbır* (Hayvanların yular başlığının çene altındaki halkasına bağlanan ip veya takılan zincire verilen isim) vergisidir. 1903 tarihli belgeye göre Çan panayırında alınan bu vergi şikâyete konu olmuştur. Nitekim Biga Mutasarrıflığı Sadârete gönderdiği cevap yazısında, hayvanların her birinden alınan vergiden başka sırf belediyeye ait olmak üzere müşteriden alınan üç kuruş *Çılbır* vergisinin öteden beri panayırlara münhasır bir vergi olduğunu belirtmiştir (BEO 2223/166683: Lef 2, 8 Kasım 1903).

5. Cumhuriyet Döneminde Çanakkale Panayırları

Osmanlı Devleti'nde kuruluşu ve organizasyonu uzun bir süre merkezi idare tarafından yürütülen panayırlar Tanzimat'tan sonra, belediyelerin denetimine girmiştir (Küpeli 1999: 491). Bu tarihten sonra genel alışveriş yerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde tamamen ihmal edildi. Bu süreç, Nisan 1930'da yürürlüğe konulan Belediyeler Kanunu ile bu konuyla ilgili işler ve belediyelerin yeni görevleri tarif edilene kadar sürmüştür denilebilir (Tongur 1940: 29). Bu tarihten sonra yeni bir dönem açılmıştır. Özellikle 1930'lar ve 1940'larda yerleşmelerin belediye teşkilatına sahip olmasıyla, vakit geçirilmeden panayır düzenlenmesi kararları alınıyordu. Çünkü o dönemde yerleşmelerin bir panayıra sahip olması, toplum içinde büyük bir prestij sembolü olarak görülüyordu. Kuşkusuz önemli bir neden daha vardı: II. Dünya Savaşı yıllarında yükselen askeri harcamalar, satın alma gücünün düşmesi, yurt içi üretimin düşmesi, yurt dışından temin edilen mal ve ürünlerin azalması önemli sorunlara yol açmıştı. Bu durum, özellikle şehirlerde, iaşe sorununu da beraberinde getirmişti. Ekmek, yağ, süt ürünleri, et, giyim eşyası gibi temel tüketim ürünlerinin piyasadaki dolaşımı kısıtlanmış, ekmekte olduğu gibi karne uygulamasına geçilmişti (Coşkuner 2011: 265-266). Kuşkusuz bu dönemde, kırsal yörelerdeki pazar ve panayırların toplumun temel ihtiyaç maddeleri temininde önemli roller üstlendiğini düşünmek gerekiyor. 1930'lar ve 1940'lar Cumhuriyet döneminde ilk defa kurulan ya da daha önceki dönemlerde kurulan panayırların yeniden kurulmaya başlanmasıyla yaygınlaştığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Cumhuriyet döneminde 1945 yılında yeniden kurulmaya başlanan Çan panayırı bu duruma bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim, Türkiye'de bugünde varlıklarını sürdüren birçok panayırın

bilinen tarihlerinin 1930-1940 arasındaki döneme uzanması yukarıda açıklanan koşullarla ilişkilidir. Zamanla yerleşmelerin ilçe haline gelmesi ve panayırların bir prestij unsuru olarak görülmesi nedeniyle, ilçe pazarları panayırlara dönüşmüştür. Örneğin Yenice Belediyesi'nin 1936 yılında kurulmasıyla birlikte burada bir panayırın kurulması da resmileşmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde kuruluşu tekrar resmiyet kazanan panayırların en eskisi Yenice panayırı olmaktadır. Cumhuriyet döneminde ilk olarak kurulan Yenice panayırını Çan (1945), Bayramiç (1952), Ezine (1954) ve Lapseki (1960) panayırları izlemiştir (Çalışkan 2008: 223). 1960'lar ve 1970'lerde sayısal anlamda en yüksek devrine ulaşarak ülke ölçeğinde yaygınlaşan panayırlar, bir dönemin alışveriş ve eğlence kültürüne de damgasını vurmuştur. Ancak perakendecilik alanında yaşanan gelişmeler, pazar çeşitlerinin artması ve bunlara erişimin kolaylaşması, eğlence kültüründeki yaşanan değişimler, özellikle 1990'lardan itibaren panayırların önünde yeni bir dönem aralamıştır. Panayırların altın çağının sona erdiğini duyuran bu dönemde bazı panayırlar festivallere dönüşürken, bazıları da geride iz bırakmadan ortadan kalkmıştır. Nitekim Cumhuriyet dönemi içinde Türkiye'de panayırların yaklaşık üçte ikisi (115 panayır) günümüze değin ortadan kalkmış durumdadır. Bununla birlikte günümüzde her yıl 63 yerleşmede kurulan 71 panayır örneği mevcuttur (Çalışkan-Sarış-Gültay-Öztürk 2008: 106). Geleneksel panayırların çözülme gösterdiği son 40-50 yılda, bu süreçten en fazla etkilenen bölgelerin başında Marmara bölgesi gelmektedir. Marmara Bölgesi'nde Tekirdağ, Edirne illerinde panayırların tümüyle ortadan kalkmasının yanı sıra; Bursa, Balıkesir ve Çanakkale illerinde de günümüze ulaşmayan panayır örneklerinin hayli fazla olduğu dikkati çekmektedir. Cumhuriyet dönemi içinde Marmara Bölgesinde toplam 58 panayır ortadan kalkmıştır. Bu panayırların 10'u Çanakkale ilinde bulunmaktaydı. Cumhuriyet dönemi içinde Panayır örneklerinin en çok kayboluş gösterdiği iller Sinop ve Balıkesir illeridir. Bu iki ilde toplam 40 panayır örneği günümüzde artık mevcut değildir. Sinop ve Balıkesir'i Çanakkale (11 panayır) ve Bursa (10 panayır) illeri izlemektedir (tablo 2).

Tablo 2. Çanakkale'de Cumhuriyet dönemi içinde kurulan fakat günümüzde panayır kurulmayan yerleşmeler

Merkez İlçe Panayırları (1)
Çanakkale
İlçe Panayırları (2)
Biga, Gelibolu
Belde Panayırları (1)
Gümüşçay (Biga)
Köy/Mahalle Panayırları (7)
Balıklıçeşme, Bakacak, Gündoğdu (Biga); Çınarlı, Zeytinliköy, Kaleköy, Dereköy (Gökçeada)

Geleneksel panayırların Çanakkale'de 2000'lerin ilk yıllarından itibaren birbiri ardına ortadan kalktığı görülmektedir. Çanakkale merkez ilçe panayırı en son 2005

yılında, Gelibolu ilçe panayırı 2008 yılında Biga ilçe panayırı da 2016 yılında kurulmuştur. Gökçeada'nın bazı köylerinde Rumlar tarafından düzenlenen panayır örnekleri ise 1970'lere kadar sürmüştür.

Türkiye'deki örnekleri günümüzde sadece Bozcaada ve Gökçeada'da halen sürdürülen Rum panayırlarının, geçmişte Çanakkale yöresinde daha yaygın olduğunu ve birbirini izleyen sıra içinde Gökçeada'da yaklaşık 1 aylık bir dönemi kapsadığını belirleyebiliyoruz. 11 Mayıs 1962 tarihli Milliyet gazetesi ise 26 Temmuz'da Bozcaada Ayazma'da Aya Pareskevi panayırının kurulacağını; Gökçeada'nın Çınarlı köyünde 15 Ağustos'ta, Zeytinliköy'de 24 Ağustos'ta, Kaleköy'de 29 Ağustos'ta, Dereköy'de 8 Eylül tarihlerinde panayır düzenleneceğini duyurmaktadır. 11 Mayıs 1962 tarihli Milliyet gazetesi İmroz (Gökçeada) adasını tanıtıcı haberde, adadaki Rum panayırlarına dair ayrıntılı bilgiler de vermektedir:

“Ağustos ayı içinde, dini günlerde İmroz'un hemen hemen bütün köylerinde mahalli panayırlar tertip edilir. Kiliselerde sabahleyin yapılan Ayinleri müteakip, o gün panayır kurulan yerde sabaha kadar eğlenceler düzenlenir. Bu panayırlarda bilhassa mahalli danslar yapılır. Ailece iştirak edilen eğlenceler yemekli ve içkilidir. 15 Ağustos Çınarlı'da 16 Ağustos Tepeköy (Spliya) da, 24 Ağustos Zeytinliköy'de 29 Ağustos Kaleköy'de ve 8 Eylülde de Dereköy'de panayırlar tertiplenir. Bu panayırlar, folklorik bir mahiyet de taşırlar.”

6. Günümüzde Çanakkale Panayırları

Günümüzde Türkiye'de 21 ildeki 54 ilçenin sınırları içinde 63 yerleşmede 71 panayır kurulurken, Çanakkale ilinin 8 ilçesinde bulunan 11 yerleşmede, yılda 14 panayır kurulmaktadır. Buna göre Çanakkale, Balıkesir ilinden sonra Türkiye'de en fazla panayır kurulan ikinci il durumundadır. Türkiye'de panayır kurulan yerleşme sayısına göre Balıkesir ve Çanakkale illerini Bolu (8), Bilecik (5), Sinop (5), Samsun (3), Eskişehir (2) illeri izler. 21 ilden geriye kalan 14 ilin her birinde sadece 1 panayır örneği bulunmaktadır.

Çanakkale'de 5 ilçenin merkezinde (Ayvacık, Bayramiç, Çan, Lapseki ve Yenice) panayır kurulurken; panayırların 3'ü belde yerleşmelerinde düzenlenir (Akçakoyun, Çardak, Pazarköy). Çanakkale'ye bağlı adalarda (Bozcaada ve Gökçeada) yer alan panayır örnekleri ise Rumların dini panayır örnekleri durumundadır.

Tablo 3. Çanakkale'de günümüzde mevcut panayırlar ve kuruluş tarihleri

Panayır Adı	Kuruluş tarihi	Kuruluş mevsimi
Ayvacık	27-30 Mayıs	İlkbahar
Bayramiç	17-20 Mayıs 27-30 Ağustos	İlkbahar ve Sonbahar
Bozcaada	25-27 Temmuz	Yaz
Çan	3-6 Haziran 6-8 Eylül	İlkbahar ve Sonbahar

Ezine	30 Mayıs-2 Haziran 1-3 Eylül	İlkbahar ve Sonbahar
Gökçeada	15-22 Ağustos	Sonbahar
Lapseki	10-14 Eylül	Sonbahar
Yenice	30 Mayıs-1 Haziran	İlkbahar
Akçakoyun	17-19 Haziran	İlkbahar
Çardak	22-26 Ağustos	Sonbahar
Pazarköy	21-24 Haziran	İlkbahar

Çanakkale’de panayırlar Mayıs-Eylül ayları arasındaki 5 aylık dönem içinde dağılışı gösterirler. Ekim ve Kasım aylarında Türkiye’de panayır örnekleri bulunmasına karşın, bu aylarda Çanakkale’de panayır örneği yoktur. Türkiye’de yaz dönemindeki (Temmuz ve Ağustos aylarında) az sayıda panayır örneklerinden ikisi Çanakkale’deki Rum panayırlarıdır.

Türkiye’de panayırların 54’ü yılda sadece bir kez düzenlenirken, 8 yerleşmede yılda iki kez tekrarlanmakta; bir yerleşmede ise ikiden fazla kez tekrarlanmaktadır. Çanakkale ilinin Bayramiç, Çan ve Ezine ilçeleri ile Balıkesir’in Manyas ilçesinde hem ilkbahar hem de sonbahar panayırları kurulmaktadır. Bolu ilindeki Dörtdivan, Gerede, Yeniçağa ve Pazarköy yerleşmelerindeki panayırlar ise sonbaharda bir aylık araya sahip iki periyottan oluşmaktadır. Yıl içinde 14 hafta boyunca sadece pazar günleri kurulan Pınarpazarı (Eğirdir-Isparta) panayırı farklı bir kuruluş periyoduna sahip örnektir.

Panayırların kuruluş tarihlerine göre yıl boyunca belirli mevsimlerde, belirli bir sıra içinde birbirini izleyen seriler halinde olduğu görünmektedir. Özellikle panayırların yoğun dağılışı gösterdiği batı Karadeniz ve güney Marmara bölümlerinde panayırlar, birbirini sırayla izleyen kuruluş tarihlerine göre yerel ve bölgesel seriler oluşturmuştur. Osmanlı dönemi panayırlarında da dikkat edilen bu özellik günümüze değin ulaşmıştır. Böylece her panayır döngüsünün kendi içinde ve diğer döngülerle bağlantılı esnek bir yapısı söz konusudur. Böylece panayırları takip eden esnaf, kendine uygun bir zaman dilimini tercih ederek yerel döngülere katılabilmektedir. Türkiye’de iki coğrafi bölümde (batı Karadeniz ve güney Marmara bölümleri) 3’ü sonbahar mevsiminde, 1’i de ilkbahar mevsiminde olmak üzere 4 ayrı panayır döngüsü vardır. Türkiye için belirlenen dört panayır döngüsünden ikisi Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını içine alarak şekillenmiştir. Çanakkale ve Balıkesir panayırlarını kapsayan sezonluk panayır döngüleri ilk olarak Çanakkale’deki panayırlarla başlamaktadır.

Tablo 4. Çanakkale ve Balıkesir Panayırlarını Kapsayan Sezonluk Seriler (Döngüler)

Panayır Serisi	Panayır Kurulan Yerleşmeler
İlkbahar	Bayramiç, Ezine, Yenice, Manyas, Çan, Biga, Yazlık, Sarıköy,

Döngüsü	Orhanlar, Akçakoyun, Pazarköy, Gönen, Şamlı.
Sonbahar	Çardak, Bayramiç, Ezine, Büyükyenice, Kepsut, Korucu, İvrindi, Kuşcenneti, Çan, Lapseki, Kocakonak, Manyas, Savaştepe.

Esasen bu döngüsel sistemin pazarlama süreçlerini kolaylaştıran etkisi oldukça önemlidir. Dolayısıyla yerel/bölgesel döngülerin oluşumunda panayırların komşuluk ilişkilerinin birbirinin varlığını destekleyici olması etkili olmuştur. Panayırların döngü sistemi, tedarikçiler ve tüketicilerin yoğunlaştığı bir çevre sağlayarak, panayırların diğer pazar türleri ile rekabet gücünü artırabilmektedir. Nitekim Çanakkale, Balıkesir, Bilecik, Bolu ve Sinop illerindeki panayırların halen varlığını koruyabilmelerinde bu tür döngülerin önemli rolü olduğu kabul edilebilir.

Şekil 2. Panayır çok çeşitli fonksiyonları bir arada sunmaktadır. (a) Panayırlar çevresinde geleneksel mutfak ve yeme içme kültürü oluşmuştur. Çevirme geleneği de bunlardan biridir (Ayvacık Panayırı). (b) Geleneksel el sanatlarının ve ustalıkların yaşatılmasına aracılık etmektedir (Ayvacık Panayırı). (c) Çanakkale panayırlarında eğlence sektöründeki hizmetler genellikle Romanlar tarafından sağlanmaktadır (Akçakoyun Panayırı). (d) kırsal çevrelerdeki gençlerin tanışmalarına, sosyalleşmelerine, eğlenmelerine aracılık etmektedir (Akçakoyun Panayırı).

Tüm panayırların sosyal fonksiyonlar içermesine karşın, sosyal fonksiyonun temel fonksiyon olarak öne çıktığı bazı panayır örnekleri de bulunur. Nitekim dini ve/veya sosyal amaçlı panayırlar olarak ayırt edebileceğimiz bu tür panayırların fonksiyonel özellikleri ticari panayırlardan biraz farklıdır. Tarihsel geçmişte Rumların dini bakımdan önemli saydıkları bir isme adanmış ve panayır adını verdikleri etkinliklerde her yıl buluşma geleneği günümüzde sadece Çanakkale’de sürdürülmektedir.

Bu panayırlar Bozcaadalı ve Gökçeadalı Rum cemaati tarafından düzenlenir. Rumların bu panayırları ayinlerden sonra müzik, halk dansları ve birlikte yenen yemekle eğlenceli bir şekilde devam eder. Bozcaada’da Aghia Pareskevi Manastırı çevresinde düzenlenen panayıra yurtiçi ve yurtdışından gelen yaklaşık 400 Rum katılırken, Gökçeada’da düzenlenen Meryem Ana Panayırı (Panayia/Eorti Dispenagies)’na da ada dışından gelen yaklaşık 1000’den fazla Rum katılır. Bozcaada Rum Panayırı 3 gün sürerken (25-27 Temmuz), Gökçeada Rum Panayırında etkinlikler 1 haftayı (15-22 Ağustos) bulmaktadır (Çalışkan 2010; Durmaz 2017).

Sonuç ve Öneriler:

Çanakkale yöresinde panayırlar oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı arşiv belgelerine göre Ayvacık ve Çan panayırları, Çanakkale yöresinin tarihi panayırlarıdır. Çan panayırı hakkındaki en eski tarihli belge 1835 yılına aittir. Fakat Ayvacık panayırına ait 1903 tarihli arşiv belgesi, Ayvacık panayırının ‘25 sene evveline gelinceye kadar gerçekleştirilmekte iken daha sonra terk edildiğini ve yeniden kurulmasının yararlı olacağını’ belirtmektedir. Buna göre Ayvacık panayırının da 1800’lü yıllarda faal olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze ulaşan Çardak, Bozcaada ve Gökçeada panayırlarını da Çanakkale yöresinin diğer tarihi panayırları arasında gösterebiliriz.

Arşiv belgeleri, Çanakkale yöresi panayırlarının tarih boyunca oldukça geniş bir çevreyi etkileyen ticari öneme sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Çanakkale panayırlarına çeşitli milletlerden tüccar katıldığı görülmektedir. Karabiga iskelesi yoluyla Tekirdağ’dan, Buldan’dan gelen kumaş tüccarlarının varlığı söz konusudur. Balıkesir-Çan-Gönen panayırları arasındaki kuruluş sırasını yeniden düzenleyen 1836 yılına ait

belge, bu bilginin “Şam, Halep, Diyarbakir, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli ve Siroz taraflarına gönderilmesi konusunda müsaade verilmesini” talep etmektedir. Belgelerden elde edilen bu bilgilere dayanarak, Çanakkale yöresi panayırlarının Osmanlı döneminde oldukça büyük ölçekli panayırlar olduğunu kabul edebiliriz.

Osmanlı döneminde Çanakkale yöresi panayırlarında tüccarların güvenliğine ve memnuniyetine büyük bir özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Panayırdaki mal ve eşyaların muhafazası ile emniyetlerinin sağlanması için “Kavvasbaşı”lar görevlendirilmekteydi. Panayırın sona ermesi ile ayrılan tüccarların, panayırdan duydukları teşekkür ve memnuniyeti panayırdan sorumlu görevlilere bildiren belge örnekleri de söz konusudur. Bu tür belgeler, alt kısımlarında “Sertüccar-ı Bazerganbaşı” ya da “bazerganbaşı” ünvanlara sahip tüccar temsilcilerinin isimlerini ve mühürlerini de içermektedir.

Osmanlı arşivlerinde Çanakkale panayırlarına ait ilginç bilgiler içeren örnekler de rastlanmıştır. Bunlardan birisi panayırlarda alım satımı yapılan hayvanlar için belediye tarafından alınan “çılbr” yani yular vergisidir. 1903 tarihli belgeye göre Çan ve Biga panayırlarında alınan bu vergi şikayete konu olmuştur. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere bu şikayet araştırılmış ve neticede yöre panayırlarında alınan *Çılbr* vergisi”nin öteden beri panayırlara münhasır bir vergi olduğu bildirilmiştir.

Genellikle panayırların yıl içindeki kuruluş süreleri değişmez. Çanakkale panayırlarının kuruluş tarihleri ve süreleri de Osmanlı dönemindeki tarihlerle benzerlik gösterir. Osmanlı belgelerine göre Çan panayırı Mayısın 21’inde kurulmaktaydı. Günümüzde ise Çan ilkbahar panayırı 3-6 Haziranda kurulmaktadır. Arşiv belgelerine göre Mayısın 13. günü kurulan Ayvacık panayırı 4 gün sürmekteydi. Günümüzde yine 4 gün süre ile kurulan Ayvacık panayırı 27-30 Mayıs tarihleri arasında düzenlenmektedir. Dini fonksiyonlara sahip Rum panayırları öteden beri genellikle yaz aylarında yapılırdı. Osmanlı döneminde Erenköy (İntepe)’deki Rum panayırının da günümüzde Bozcaada’da düzenlenen Rum panayırı gibi Temmuz ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri Çanakkale’deki diğer Rum panayırına (Erenköy), Gökçeada ve Bozcaada’dan Rum cemaatinin de katıldığını göstermektedir.

Panayır kurulan bazı yerleşmelerde, panayır alanı olarak kullanılan yerler zaman içinde pek çok defa değişmiş; bazı yerleşmelerde ise tarih boyunca aynı kalmıştır. Osmanlı Belgelerine göre Ayvacık panayırı, “Ayvacık kazasının alt tarafında ve kasabaya dört bin metre mesafede, Gemedere nehri civarında” kurulmaktaydı. Ayvacık panayırı yıllar boyunca ve günümüzde de yine aynı yerde kurulmaktadır ve bu mevkiye yerel halk ‘panayır yeri’ demektedir. Çan ilçesinde ise 1945 yılında panayırın ilk kurulduğu yer, yörede ‘Panayır Tepesi’ olarak bilinen mevkiidir. Panayır Tepesi, 1991 yılında yerleşime açılınca, panayırın yeri değişmek zorunda kalmış ve ilçe merkezine kurulmaya başlamıştır. Fakat bu mevkide kurulan panayır zamanla ilçe merkezindeki trafiği olumsuz etkileyince, buradan da taşınmış ve eski Biga yolu üzerine kurulmaya başlamıştır. 2008 yılında kapalı pazaryerinin yapılmasıyla birlikte Çan panayırı için mekân olarak bu kapalı pazaryeri kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Çan panayırı mekânsal sorunlara bağlı olarak panayır özelliklerini kaybederek büyük bir pazaryerine dönüşmüştür.

Genellikle yerleşmelerin hemen dışında kurulan panayır alanları şehirleşmenin genişleyen etkisiyle, şehirsiz alanların içinde kalmaktadır. Şehirleşmeye bağlı olarak

artan arazi rantı, yerleşmelerin yakınında yer alan ve panayırlar için elverişli alanları birbiri ardına ortadan kaldırmaktadır. Esasen bu durum Türkiye’de geleneksel panayırların ortadan kalkmasına yol açan en temel nedenlerden birisidir. Zamanla imar izni verilen bu alanlar, arazinin değerlendirilmesi neticesinde yapılaşmaya açılmaktadır. Panayırların kuruluş yerinin sürekli değişmesine yol açan bu süreç, yerleşmeye yakın bir mesafede panayır alanı olmaya elverişli alanların nihayet ortadan kalkmasıyla sona ermektedir. Zaman içinde panayır alanlarının yetersiz hale gelmesi, fonksiyonların parçalanarak mekana dağılmasına da yol açmaktadır. Nitekim Çan panayırında lunapark alanının pazar kurulan alan ile bağlantısı kopmuş görünmektedir. İmar planlarında panayır ve mesire yerlerinin ayrılmıyor oluşu bir bakıma geleneksel panayırların ortadan kalkmasında önemli rol oynamaktadır.

Geleneksel panayırlar, Çanakkale’nin ticaret ve eğlence kültürü içinde oldukça köklü ve renkli bir geçmişe sahiptir. Günümüze değin ulaşma başarısı gösteren panayırlar, tarihsel anlamlarının yanı sıra, ticaret ve eğlencenin geleneksel bir formu olarak dikkat çekicidir. Marmara Bölgesinin önemli panayırları arasında yer alan Çanakkale panayırları, geçmişten Osmanlı’dan günümüze ulaşan miras değerlerdir.

Panayırlar sunduğu çeşitli kültürel, toplumsal ve ekonomik yararlarına karşın Türkiye’de genelinde olduğu gibi Çanakkale’de de ihmal edilmiş görünmektedir. Oysa panayırlarla ilgili planlama, tanıtım ve geliştirme çalışma ile panayırların ayakta kalması destekleneceği gibi, niteliğin artırılması çalışmalarıyla kültürel ve ekonomik alanda pek çok olumlu yararlar elde edilebilir. Güney Marmara Kalkınma Ajansı esasen Balıkesir ve Çanakkale illerini kapsayan şekilde panayırların desteklenmesini üstlenebilir. Çanakkale yöresindeki geleneksel panayırlar; kırsal kalkınma, kırsal turizm, kentlilerin kırsal yaşamla bağlantılarının geliştirilmesi, yerel tarih bilincinin geliştirilmesi, kırsal çevrelerin ekonomik ve kültürel açıdan canlandırılması, yöredeki Roman nüfusunun istihdamı, geleneksel imalat ve etkinliklerin geleceğe taşınması vb konularda çok önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, Türkiye’deki örnekleri sadece Çanakkale’de bulunan Rum panayırlarının, Türkiye-Yunanistan arasında komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi hedefiyle geniş kapsamlı ve uluslararası bir etkinlik olarak ele alınması, kültürel diyaloga ve yakınlaşmaya önemli katkılar sağlayabilir.

Teşekkür ve Katkı Belirtme

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP Komisyonu Başkanlığı’nca desteklenmiştir (Proje No: SBA-2017-1359). Destek için teşekkürlerimizi sunarız.

KISALTMALAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Boa)

AE. SMST. III

Bâb- Âli Evrak Odası (BEO)

Cevdet İktisat (C. İKTS)

Dâhiliye Mektubî (DH.MKT)

Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR)

İrâde Dâhiliye (İ.DH)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Sadâret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT.UM)

Sadâret Mektubî Mühimme (A.MKT.MHM)

KAYNAKLAR

AK, Mehmet (2016), “Osmanlı Devleti’nde Vba-i Bakari (Sığır Vebası)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 39, Ankara: 215-240.

ATAMGÜÇ, Zühtü (1935), “Sergi ve Panayırlar”, **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, İstanbul: 29-31.

ÇALIŞKAN, Vedat (2008), “Geleneksel Periyodik Ticaret Mekânları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği” **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Edirne: 217-245.

ÇALIŞKAN, Vedat (2010), “Religious Fairs of Rums on Islands of Gökçeada (Imbros) and Bozcaada (Tenedos), Turkey: Opportunities for Contribution to Tourism and Dialogue between Civilizations”, **Shima: The International Journal of Research into Island Cultures**, v4 N.

ÇALIŞKAN, V.-Sarış, F.-Gültay B.-Öztürk, M. Z. (2015), “Impact of Demographic and Socio-Economic Characteristics of Visitors on Their Preference in Utilisation from Functions of Traditional County Fairs”. **International Journal of Arts & Sciences**, no.4.

ÇALIŞKAN, Vedat (2016), **Geçmişten Geleceğe Kültürel Bir Miras: Pehlivan Köy Panayırı**, Pehlivan Köy Belediyesi Kültür Yayınları No.1, Ankara.

ÇALIŞKAN, V.-Sarış, F.-Gültay B.-Öztürk, M. Z. (2016), “Economic and Commercial Spatial Connections of the Traditional County Fairs in Turkey”, in: **Research on Cultural Studies**, M.A. İçbay-H.Arslan, Eds., Peter Lang, Frankfurt am Main: 273-285.

ÇALIŞKAN, V.-Özey E.-Bay (2017), A. “Geleneksel İlçe Panayırlarının Eğlence Sektöründe Etnik Bir Grup: Romanlar”, **Turkish Studies**, Cilt 12, Sayı 3, 119-134.

COŞKUNER, Kerem (2011), “Savaş Ekonomisi ve Piyasa Yönetimi: II. Dünya Savaşı’nda İhtikar ve İlaş Sorununa Karşı Çözümler”, **Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, (Edts. E.Tokdemir, Ö. Günçavdı, S. S. Kayam) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

DURMAZ, Uğur (2017), "Türkiye'de Etimolojik Anlamını Koruyan İki Panayır: Bozcaada Aya Paraskevi Ve Gökçeada Meryem Ana Panayırı", **Motif Academy Journal of Folklore**, Cilt 10, Sayı 20, 277-290.

ERDOĞAN, Meryem Kaçan (2016), "Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı", **Belleten**, Sayı: 287, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 123-155.

ERDOĞRU, M. Akif (1994), "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları Ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I", **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Ankara: 49-129.

ERDOĞRU, M. Akif (1999), **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 96, İzmir.

FAROQHİ, Suraiya (1996), **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Doğu Batı yayınları, Ankara.

KAHRAMAN, M. Atif (1997), **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kırkpınar Güreşleri 1924-1951**, Kültür Eserleri, Kültür Bakanlığı, Ankara.

KARACA, Murat (2018), "İşlevsel Halkbilimi Kuramı Ölçeğinde Panayır Organizasyonlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 11 Sayı 56, 71-80.

KAYAOĞLU, İsmet (1981), "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XXIV, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara: 359-373,

KOZLUBEL Doğru, Halime (2011), **1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KÜPELİ, Özer (1999), "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 490-497.

ÖZCAN, Koray (2006), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I, Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Eskişehir: 205-224.

ÖZKAYA, Yücel (2010), **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

PALAIRET, Michael (2000), **Balkan Ekonomileri, 1800-1914**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.

SATOĞLU, Abdullah (2002), "Yabanlu Pazarı", **Kayseri Ansiklopedisi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

SÖNMEZ, Ali (2006), "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 25, Sayı 39, Ankara: 199-219.

SÜMER, Faruk (1985), **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ŞAHİN, Ziya (2014), **Yabanlu Pazarı (Geçmişten Günümüze Pazarören)**, Heyamola Yayınları, İstanbul.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.

ŞEN, Ömer (1996), **Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)**, Eren Yayınları, İstanbul.

TONGUR, Hikmet (1940), "Türk şehirlerinde pazar ve panayırlar", **Belediyeler Dergisi**, Sayı 54, Ankara:. 26-29.

ÜLGEN, Pınar (2012), "Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 5, Sayı 21, 2012 359-381

ÜNAL, Mehmet Ali (2016), **Evliya Çelebi'ye Göre Balkanlar'da Kurulan Pazarlar ve Panayırlar -17. Yüzyılda Balkanlar'da Ticaret**, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, Burdur.